

3. Понад 5 тисяч км² української землі було розміновано від початку повномасштабної агресії рф – Іван Гаврилук. Міністерство оборони України. 20.09.2024. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2024/09/20/ponad-5-tisyach-km2-ukrainskoi-zemli-bulo-rozminovano/> (дата звернення: 05.11.2024).

4. Спільне комюніке «Екологічна безпека 19 жовтня 2024 року Гельсінкі, Фінляндія». Офіс Президента України. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitchni-dopovidi/priorytety-zabezpechennya-ekolohichnoyi-bezpeky-ukrayiny-v> (дата звернення: 05.11.2024).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-462-0-23>

ДИТИНА У ДЖЕРЕЛАХ ПРАВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Єфремова Наталя Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри історії держави і права

Національний університет «Одеська юридична академія»

м. Одеса, Україна

Дитинство є невід’ємною частиною способу життя та культури як усього людства, і кожного народу. Це особливий період життя людини, особлива фаза у психофізичному і соціальному розвитку. Саме дитинство є стартовим потенціалом у визначенні майбутньої життєвої траєкторії кожної особи і безпосередньо пов’язаним з майбутнім не тільки родини, а й кожної держави.

З кінця ХХ, у працях О. Загоровського, С. Шпілевського, П. Музиченка, Н. Крестовської, Г. Дзєрбіна, В. Бурдіна та інших, дослідження за вказаним напрямком значно поживались. Напрямки досліджень були різними, але лише одиниці вчених займалися вивченням цієї теми крізь призму історії права. Окремі аспекти з історії правового становища дитини на українських землях доби Середньовіччя також досліджувались і в Польщі. Так, на нашу думку, важливе значення тут має монографія польської дослідниці Малгожати Деліматі «Дитина у середньовічній Польщі» [1. s. 189]. Її висновки суттєво вплинули на подальше вивчення цієї теми і в Україні. Це можна побачити, наприклад, у роботах Л. Кривачука «Державна політика у сфері охорони дитинства: формування та реалізація» [2]; І. Сердюка «Дитина й дитинство у державно-правовому регулюванні,

релігійних нормах і народних уявленнях середньовічної та ранньомодерної України (XI – XVIII ст.)» (дисертація 2018) та його ж монографія *Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII столітті* (2028) [3], Т. Гошко «Звичай і права» (монографія у 2-х томах, 2019) [4] та групи вчених Полтавського Національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, в рамках дослідження наукової теми 0117U004973 «Дитина й дитинство у державно-правовому регулюванні, релігійних нормах і народних уявленнях середньовічної та ранньомодерної України (XI–XVIII ст.)». Про активізацію науковців у вивченні цієї тематики також свідчить значна кількість потужних міжнародних наукових конференцій. Так, наприклад, 13 грудня 2024 року, учасники II Міжнародної наукової конференції «Dziecko w rodzinie dawniej i dziś», ініційована Люблінським католицьким університетом імені Яна Павла II продемонструвала цікаві напрацювання вчених з різних куточків світу.

По факту, в сучасній Україні досліджено значний масив архівних джерел і спеціальної літератури, на підставі чого було зроблено обґрунтовані висновки щодо визначення дитинства у християнській догматиці та в нормах звичаєвого права на українських землях доби Середньовіччя. Але такі питання, як права дитини у законодавчих актах доби Середньовіччя і досі потребують на своє подальше висвітлення.

Дитинство як соціальне явище є реальністю, локалізованою у часі та просторі. Воно має специфічні характеристики, і дозволяє нам говорити про культурно-історичний тип дитинства, наприклад про дитинство доби Середньовіччя, або XX століття. Соціальний статус дітей у різні історичні епохи обумовлюється етапом у суспільному розвитку, соціально-класовою структурою суспільства, релігійними, культурними, етнічними традиціями та іншими складовими елементами життя.

Дискусії навколо тлумачення явища дитинства та прав дитини активізувалось ще з 80-х років XX століття. Так, наприклад, Н. Постман, Х. Хенгст, М. Віннс висловили думку про проблему зникнення дитинства. На думку Н. Постмана, «...колесо історії зробило повне обертання і, як і в далекі часи на зорі життя людства, дитинства більше не існує» [5]. Безумовно, що така думка пов'язана з аналізом історичних особливостей життя людей в умовах панування натурального господарства, високої смертності у давні часи та зі співставленням сукупності старих проблем з сучасними. У контексті таких порівнянь ми пропонуємо розглянути деякі джерела права Київської Русі.

Звертаючись до питання захисту прав дитини і до визначення дефініції «дитина» в Київській Русі ми стикаємось з такою проблемою,

як значний брак архівних матеріалів. Того мізерного переліку письмових джерел, який сьогодні є доступним для досліджень, вистачить лише на часткову, фрагментарну реконструкцію. Так, аналізуючи тексти списків Руської Правди (Поширена редакція, Суд Ярослава Володимировича) [6] ми бачимо згадку про дитину як про суб'єкт права по спадкових справах і про опіку в Київській Русі. Наприклад, у статтях 94, 98, 99, 100, 103-105 документа записано :

«94. Якщо залишаться діти від першої жінки, то вони візьмуть те (що належить) їх матері; якщо навіть їх померлий батько заповідав (це майно другій) жінці, все рівно вони візьмуть собі (належне) їх матері.

98. А ось (установлення) про спадщину. Якщо залишаться у (якого-не будь) мужа діти від раби, то вони в спадщині не приймають участі, але одержують разом з матір'ю волю.

99. Якщо залишаться в домі (після смерті батька) малолітні діти і не будуть ще здатні самі про себе піклуватись, а їх матір вийде (знову) заміж, то віддати їх разом з рухомим і нерухомиим майном під опіку найближчому родичу до повноліття; (при цьому) товар передавати (*опікуну*) у присутності свідків; а що (надалі) він наживе, віддаючи той товар під проценти, або пускаючи його в торговий обіг, то, повернувши їм (*тобто опікаємим*) самий товар, хай він візьме собі прибуток, бо кормив і піклувався про них; якщо ж буде приплід від челяді чи від скота, то це все взяти (*опікаємим*); якщо ж (він) що-небудь втратив, то за все йому (належить) заплатити тим самим дітям готівкою; якщо ж прийме (*від опіку*) дітей з (їх) спадком вітчим, то умови договору (будуть) ті ж самі.

100. Але батьківський двір завжди без розділу (передається) молодшому синові.

103. А до виділу матері дітям справи немає; кому ж (свій виділ) віддасть мати, той (його) і візьме; чи оддасть всім (своїм дітям), то всі (його) розділять (між собою); чи умре (мати) без заповітного розпорядження, то (її статки) взяти тому, у кого вона жила на дворі і хто її годував.

104. Якщо залишаться діти від одної матері, але від двох (різних) батьків, то одні (беруть) спадок свого батька, а інші – свого.

105. Якщо вітчим розтратить що-небудь (з майна) батька своїх пасинків, то (після його смерті) їх (зведеному) брату (тобто сину вітчима), згідно з показами свідків (належить їм все) повернути, а що (дісталось) йому (у спадок) від свого батька, тим він володіє» [6, с. 46-47] (виділення і підкреслення не є оригінальними. – Н.Є).

Безумовно, що враховуючи загальний рівень розвитку права в Київській Русі ми не побачимо теоретичного тлумачення терміну «дитина», але разом з тим ми бачимо певну правову класифікацію

дефініції: «діти від першої жінки, діти від раби, діти від одної матері, але від двох (різних) батьків, пасинки» що демонструє нам не тільки ступінь спорідненості, а і подекуди примітивну конкретизацію їхнього віку, наприклад – «малолітні діти» тощо.

У джерелах права Київської Русі домонгольського періоду, схожі терміни можна знайти наприклад у тексті Статуту князя Ярослава Володимировича про церковні суди – досить відомого джерела в історії церковного права. Оригінал пам'ятки не зберігся, проте відомо понад 90 її списків, вміщених у літописах і кормчих книгах XV – XIX століть. Враховуючи імовірні погрішності при переписуваннях Уставу, ми все ж таки можемо побачити термін «дитятя» у статтях 5 і 6 з його Розширеної редакції:

«5. Аще же девка блядеть или дитяти добудеть у отца, у матери или вдовою, обличивше, пояти ю в дом церковный.

6. Тако же и женка без своего мужа или при мужи дитяти добудеть, да погубить, или в свиньи ввержетъ, или утопить, обличивши, пояти (и) в дом церковный, а чим ю паки род окупить» [7, с. 37].

В статті 43 Статуту ми також можемо побачити ще один термін, яким зазвичай називали неповнолітніх осіб в Київській Русі і приблизно до XVII століття – «**отрок**»: «43. Аще ли сын биесть отца или мать, да казнять его волостельскою казнию, а митрополиту в дом церковный такой отрок» [7, с. 37]. Вживаний термін має старослов'янське походження і пов'язувався з неповнолітньою особою від 7 по 14 років. Але у контексті цієї статті етимологія терміну є досить складною, бо під терміном «син» не має позначки вікової приналежності.

Термін «дитина» також присутній ще в одному документі тої історичної епохи. Це – «Поучення Володимира Мономаха» – визначна пам'ятка літератури Київської Русі. У тексті документу ми також бачимо використання терміну «дитина»: «Да дѣти мои, или инь кто, слышавъ сю грамотицу, не посмѣйтеся, но ему же любя дѣтий моихъ, а приметь е в сердце свое,...» [8]. У наведеному фрагменті ми не бачимо чітко визначеного вікового параметру. Його скоріше можна віднести до категорії «нащадки» без прив'язки до конкретного віку, тобто включаючи і дітей і онуків і правнуків князя. Отже поняття «дитина», «син», «чадо» у віковому сенсі тут не має чітких параметрів. Для більш детальної реконструкції правового становища дитини в Київській Русі нам бракує матеріалів з норм звичаєвого (неписаного) права. Усні традиції були не менш важливими за норми позитивного права, але їх більша частина була втрачена або трансформована.

Виходячи з аналізу збережених джерел права ми констатуємо той факт, що правовий статус дитини в Київській Русі був досить

неоднорідним і залежав від сукупності факторів. Наприклад від її приналежності до певної соціальної, релігійної або іншої групи населення в державі. Діти фактично знаходились у безпосередній залежності від волі батьків, але за окремих обставин, ще до свого повноліття, могли мати значні права. Протилежністю може бути приклад правового становища дитини холопів, які самі були об'єктами права, отже відповідний статус – «приплід» зазвичай надався і їхнім нащадкам, за винятком окремих випадків. Правовий статус підлітка «отрока» міг змінитись і у контексті одруження, яке ставало свідченням переходу підлітка у доросле і повноправне життя.

Тут також важливо звернути увагу на те, що сучасні Історико-культурологічні дослідження аналізу соціального статусу дитини у різні періоди історії дозволили виділити 6 модифікацій соціального статусу дітей, де: «...діти не визнаються членами суспільства; діти визнаються залежними, підлеглими членами суспільства; діти мають «відтермінований» статус, вони лише майбутні члени суспільства; діти – учні, вихованці; діти – особистості, що лише розвиваються; діти – рівноправні члени суспільства» [9, с. 81]. Але проблемність запропонованої класифікації у контексті її застосування в історичних реконструкціях доби Середньовіччя є очевидною. Нам бракує чітких даних для відповідних висновків через брак достовірної інформації.

Отже, з наведеного ми бачимо, що в Київській Русі доктрини про права дитини не існувало. Разом з тим, аналіз джерел права тої доби свідчить про те, що законодавці все ж визнавали потребу захисту прав дітей і неповнолітніх у сфері права. Інші питання, наприклад у сфері виховання та навчання дитини віддавались на розсуд Церкви і родини. Регулювання цих відносин відбувалось за допомогою норм звичаєвого та церковного права. В Київській Русі Церква лише починала перебирати на себе функції унормування родинного життя, тоді як держава закріплювала норми для захисту переважно майнових прав дитини. Ці пояснення ґрунтувались на матеріалах церковних догм, що склалися ще з раннього християнства і на висновках видатних теологів Середньовіччя. Подальші усвідомлення місця і значення дитини на українських землях XIII-XVI століть буде пов'язане і з уявленням теологів та філософів Європи про природу людини. З часів Середньовіччя, періодизація життя людини була чітко визначена і переважно пов'язувалась з природними циклами. Але з ускладненням суспільних відносин та оформленням феодалних стосунків на українських землях, з поступовим розвитком поняття «закон» у форматі «Lex», дитина все частіше потрапляла до поля зору світських законотворців.

Література:

1. Delimata M. Dziecko w Polsce sredniowicznej. Poznan: Wydawnictwo Poznanskie, 2004. 259 s.
2. Кривачук Л.Ф. Державна політика у сфері охорони дитинства: формування та реалізація. Львів : ЛДФА, 2012. 480 с.
3. Скердюк І. Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. Київ: КІС, 2018. 456 с.
4. Гошко Т. Звичай і права: Джерела, коментарі, дослідження; Монографія у 2-х томах. Т. I: Антропология міст і міського права на руських землях у XIV – першій половині XVII століття / Інститут Критики; Ukrainian Research Institute, Harvard University. К.: Критика, 2019. 564 с.
5. Postman Neil Disappearance of Childhood. New York : Vintage books. 1994. 151 p.
6. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі : навч. посіб. /укл. Г.Г. Демиденко, В.М. Єрмолаєв. Х. : Право, 2014. С. 37-48.
7. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. за ред. В.Д. Гончаренка. К.: Ін Юре. Т 1. З найдавніших часів до початку XX ст. 1997. 656 с.
8. Поучення Володимира Мономаха. Переклад Л. Махновця. Ізборник. URL : <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm>
9. Гаєвська Т., Вишневська Г. Трансформація цінності дитинства в контексті суспільних змін: культурологічний вимір. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Випуск 27. 2018 С. 79-86.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-462-0-24>

РОЗШИРЕННЯ ГОРИЗОНТІВ – ПРАВИЛА ГРИ В МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ

Жукова Надія Дамірівна

*адвокат, спеціаліст з міжнародного комплаєнс-контролю
м. Харків, Україна*

Україна впевнено йде шляхом світової інтеграції, а український бізнес, навіть в екстремальних умовах війни та зумовлених нею економічних проблем, доводить міжнародній спільноті, що українські товари та послуги є одними з найкращих в світі. Міжнародна торгівля дає можливість українським підприємствам активно